

II. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ЇХ ТРАНСФОРМАЦІЯ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Микола Михальченко

СУСПІЛЬНИЙ ВПЛИВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ІНСТИТУЦІЙ

У статті розглянуто проблему розколу між владою і громадянським суспільством в Україні. Запропоновано шляхи подолання цього розколу через трансформацію політичних інститутів держави і повернення у конституційне річище дій влади і опозиції.

Ключові слова: держава, влада, опозиція, конституція, громадянське суспільство, національні інтереси.

M. Mykhalchenko. Public influence on the activities of state institutions. The article deals with the problem of the division between the authority and civil society. The ways to overcome this division through the transformation of political state institutions and returning the activities of the authority and opposition to the constitutional channel are given.

Key words: state, authority, opposition, constitution, civic society, national interests.

В історії не зафіксовано випадків гармонії суспільства і держави в цілях, методах управління, справедливості. Хоча, наприклад, у грецьких полісах були близькі до цього. Держава прагне стати над суспільством, підім'яти його. Найбільше це вдається за тоталітарного режиму, особливо в формі диктатури. Але й суспільство прагне контролювати державу, щоб вона як суспільний інститут діяла відповідно до суспільного договору між народом і владою, оформленого у конституціях, законах, традиціях.

Тут ми маємо зовнішні умови функціонуючої державної організації. Оцінка зовнішнього середовища, яке формує, модернізує, оптимізує або розвалює цю організацію – передумова будь-якої соціальної діяльності, особливо такої її форми, як політична.

В історії незалежної України ми мали різні періоди взаємодії суспільства і держави: суспільство домінувало над неефективною молодю державою (1989–1996 рр.), держава пробувала підім'яти суспільство (1997–2004, 2012–2013 рр.), суспільство і держава знаходилися у слабкій взаємодії (2004–2011).

Нині Україна переживає складний етап. Корумпована, неефективна держава пробує за зразком 1997–2005 року підім'яти суспільство. Але якщо і в ті роки, коли спостерігалось бурхливе економічне зростання до 12%, була проведена досить ефективна грошова реформа, не було величезних державних боргів, не вдалося причавити суспільство, то в теперішній ситуації це видається безглуздом. Тим більше, що державна бюрократія корумпує суспільство. Майже кожний контакт громадян з державою супроводжується корупційними діями в державному управлінні, правоохоронній системі, освіті, системі охорони здоров'я. Але і в цій ситуації суспільство здійснює вплив на державні інституції: скарги, мітинги, акції непокори і бунту тощо.

Відомі численні фактори суспільного впливу на державні інституції: 1) економічні (страйки, несплата податків, саботаж, небажання економічного співробітництва бізнесу з владою, приховування доходів і т.д.); політичні (розхитування політичної стабільності різними формами і засобами, протестні акції національного масштабу, відмова еліт від співпраці з державою і державних нагород, пасивний супротив владі і т.д.); 3) соціокультурні фактори (протест проти тих цінностей, які нав'язує влада в освіті, культурі, побуті, протест значної частини суспільства проти мовної політики влади, протест проти політики в ЗМІ, коли недоброякісна продукція іноземних країн заповонила ефір, сцени і т.д.).

Чинній владі потрібно знати прості речі з підручника. Народ є носієм суверенітету. Він формує усі державні інституції і органи самоуправління. Він має право критикувати, реформувати і знищувати владу, якщо вона діє не в інтересах народу. Право державних інституцій, лідерів, чиновників та управління легітимує в кінцевому підсумку не той, хто призначив на посаду, а народ. В історії є безліч прикладів, коли влада не подобалася народу. Якщо існували механізми зміни влади (вибори, референдум), то вона змінювалася мирно. Якщо таких механізмів не було, то відбувалися революції, контрреволюції, перевороти, заколоти, повстання. І летіли голови царів, королів, цілих верств.

В Україні поки що спостерігається перемішування владних еліт. Групи еліт, клани змінюють один одного. Але виросло молоде покоління в умовах незалежної держави і до влади, закономірно, прийде нова еліта. Від теперішньої влади залежить, відбудеться це мирно, шляхом виборів, або збройним шляхом.

Змичка суспільства і держави можлива в м'якій формі, коли примус і командування стосовно народу зміняться вивченням громадської думки і налагодженням демократичних процедур взаємодії інститутів громадянського суспільства, особи з державою.

У суспільства є багато можливостей для прийняття рішень влади і проведення політики. Наведемо деякі з них.

- Голосування на виборах.
- Діяльність депутатів місцевих органів самоврядування.
- Діяльність політичної опозиції.
- Діяльність інститутів громадянського суспільства, включно до організацій жителів (квартильний комітет, будинковий комітет, вуличний комітет на селі і т.д.).

- Страйки, мітинги, демонстрації і т.д.
- Загальні дискусії, всенародні обговорення.

У цій ситуації варто враховувати трансформацію форм і методів впливу на владу і поєднати її зі зміною поколінь. Покоління, які соціалізувалися за радянської влади, були привчені до того, що голосування на виборах нічого не дає, влада усе порахує, як бажає. Діяльність інститутів громадянського суспільства тільки імітується. Страйки, мітинги, демонстрації – тільки з дозволу влади і в потрібному владі напрямі.

Нові покоління* (це не фізіологічне, а соціальне покоління, одна людина може жити цінностями декількох поколінь) динамічні, гнучкі і можуть більш кардинально змінювати свій світогляд,

* Виміром історичних змін в одній з площин є саме покоління. Природна зміна поколінь з їх віруваннями, поведінкою веде до відчуття прогресивних змін у суспільстві, державі. Кожне інше покоління бачить світ інакше, під новим кутом зору, під впливом нової інформації, нових знань, нового досвіду. Раніше вважали, що одне покоління функціонує 30–40 свідомих продуктивних років. Потім науковці скоротили продуктивний вік покоління до 15–20 років. Сьогодні є гіпотези про більш динамічний процес зміни всередині поколінь під впливом прискорення інформаційних процесів.

звички, дії, і тому вони менш «слухняні» своїй державі. Вони більш незалежні від держави. З одного боку, відомий феномен «стискання часу» під впливом нової інформації, більш динамічних економічних і політичних процесів, з іншого боку, – недемократична держава прагне «розширити, розтягнути час соціальних поколінь», щоб маніпулювати їхньою свідомістю, не допустити їхньої активності, в плані соціальних змін.

З початком нової історії України суспільство «проснулося» для більш активних дій, хоча це не завжди подобається владі. Особливо «старій гвардії». Навіть середнє покоління частково «заражене» антидемократизмом, голим адмініструванням, «телефонним правом». Перехід частини «старої гвардії» на цінності відкритого, демократичного суспільства – це більше заслуга самих особистостей, ніж держави.

«Майдан» 1989–1992 і 2004–2005 років був прикладом прямого втручання суспільства у справи держави, хоча і при слабких інститутах громадянського суспільства. На жаль, ці події нічому не навчили владу, яка прагне згвалтувати в черговий раз суспільство, нав'язуючи йому корупційні цінності, бідність, соціальну незахищеність.

Невдала спроба правління «младоукраїнцев», які начебто прийшли до влади на несприйнятті кучмізму, а по суті, продовжили його в зміненій формі та ще й зі своїми дріб'язковими чварами (як продовжує теперішня влада), показала, що великий перехід до демократичного, відкритого суспільства не відбувся, як не була виконана стаття 1 Конституції України – «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава». Зроблені тільки перші, обмежені кроки на цьому шляху.

Безумовно, поступово відбулося послаблення позицій лівих сил. Компартія, спираючись на ветеранів, має у Верховній Раді України маленьку колабораціоністську фракцію; «соціалісти», «прогресивні соціалісти» майже щезли з політичної арени. Зросла вага радикальних націоналістів. Вони мають свою фракцію в парламенті. Падає вплив ВО «Батьківщина», ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. З'явилася і нарощує свою популярність Політична партія – «Удар», щось схоже на симбіоз політичної партії і громадської організації. Ці процеси трансформацій інститутів сучасного українського суспільства прогнозують нам «гарячу зиму» 2015 року, коли нове

покоління буде протистояти неокомуністам, хоча вони не визнають таку характеристику самих себе. Але об'єктивні факти усіх дій влади свідчать, що цей режим – це погіршений варіант кучмізму.

Зв'язок соціального часу поколінь в Україні інколи набуває суперечливих форм. І справа тут не в окремих особистостях. Президент України може плекати найкращі сподівання, але система державного правління працює за звичною старою парадигмою.

Громадська думка вкрай розхитана і нестабільна. Здебільшого вона противладна. Органи влади слабо впливають на неї. У цих умовах будуть використані усі канали впливу суспільства на політичну ситуацію, щоб змінити владу. **Наріжним каменем збереження чинного режиму або змін буде голосування на виборах Президента.** З посиленням контролю політичних партій і громадських організацій за ходом виборів межі фальсифікацій будуть різко звужені. У разі спроб брутально сфальсифікувати вибори можливі більш рішучі дії мас проти влади, ніж це було в 2004 році.

Соціологічні дослідження свідчать*, що українці не відчують обіцяного покращення життя. На травень 2013 року позитивні зміни відчули лише 18% українців (маються на увазі «політичні українці»). Водночас, 57% вважають, що ситуація в країні напружена, 17% – спокійна, 17% – вважають її вибухонебезпечною, 1,5% – благополучною. Майже 2/3 населення вважає, що події в країні розвиваються в неправильному напрямі. Першочерговими проблемами, що стоять перед країною, громадяни називають – низькі зарплати і пенсії, проблеми економіки і охорони здоров'я, зростання цін, безробіття, високий рівень корупції.

Дослідження, які відхиляються на 2-3% (тобто, фактично, на показник соціологічної похибки), показують, що провину за це респонденти покладають на Президента України (51%), уряд (51%), на ПАРТІЮ РЕГІОНІВ (30%). Разом з тим, 26% громадян вважають, що вони самі винні в цьому через свою пасивність, неучасть у тиску на владу (<http://tyzhden.ua/Society/87737> 26.08.2013).

* Використовуються середні дані фонду «Демократичні ініціативи ім. І. Кучерива, соціологічної служби Разумкова, Київського міжнародного інституту соціології, соціологічної групи «Рейтинг», Українського інституту соціальних досліджень ім. Яременка, центру «Соціальний моніторинг».

Повністю підтримують діяльність Президента 14–15%. Верховну Раду 5–8%.

Ми наголошуємо тут на контрасті між багатими і бідними, на низьких зарплатах і пенсіях більшості населення, поганій охороні здоров'я. Могли б ще навести данні про ставлення до стану доріг і гарантування прав людини. Але ще більше турбує населення, як показують інтерв'ю на фокус-групах, – це відірваність влади від народу, те, що держава перетворюється в механізм тиску на суспільство в інтересах олігархів і корупціонерів.

Фіксація проблем, які турбують суспільство, і, те як суспільство хоче реалізувати свої інтереси з допомогою держави, – тільки частина питання. Головне, що суспільна атмосфера змінюється. Народжуються нові підходи, нові цінності політиків і звичайних громадян. Наприклад, представники Росії і «п'ятої колонії» кричать, що український народ гуртом прагне в Митний союз, в автократію і т.д. Усі соціологічні дослідження свідчать, що це зовсім не так. Дійсно, частина старшого покоління прагне цього. Але згідно з соціологічним опитування – це меншість. Громадяни України радикально змінили своє ставлення до Росії. В серпні 2013 р. 42% українців оцінили відносини з Росією як погані, напружені. Наскільки хорошими, настільки і поганими їх вважають 42%. Добрими їх вважають лише 14%. 75% населення вважає причиною погіршення відносин – політичний тиск Росії (УНІАН, 4 вересня 2013 р). І ті політики, які поставлять на цю меншість, стратегічно програють. Стає дедалі більше виборців, які сформувалися в умовах незалежної України і хочуть жити в європейських умовах і в умовах політичної демократичної політики.

На жаль, 41% населення вважає, що пересічний громадянин жодним чином не може вплинути на дії влади. Але соціологічні опитування показують, що понад 50% українців на серпень 2013 обирають інтеграцію з ЄС і менше 30% підтримують вступ до Митного союзу. Останні дії Москви з «викручування рук» Україні з цього приводу різко зменшать кількість прихильників Митного союзу і в найближчі місяці різко зросте кількість прихильників інтеграції з ЄС. Така тенденція (<http://tyzhden.ua/Society/87737> 26.08.2013)/. І дуже прикро, що всупереч фактам, Прем'єр-міністр України заявляє, що нічого не відбувається, а уряд «шукає якісь шляхи... співпраці з

«дружньою» Росією. Може, вона для Прем'єр-міністра «дружня», але не для України. В Україні ж вистачало «брюховецьких», «розумовських», які зраджували національні інтереси.

Те, що спостерігається тенденція дедалі більшої підтримки інтеграції з ЄС, свідчать опитування, переданого УНІАН. Соціологічне опитування проводилося з 19 по 23 серпня 2013 року двома організаціями: «Євронаступ», Центром зовнішньополітичних досліджень ОПАД у м. Києві (Київ, вважається, дає середньоарифметичні дані по республіці). 73% мешканців столиці України підтримують підписання Угоди про асоціацію з ЄС і 12% хочуть до Митного союзу. 9% вважають, що Україні треба зберегти поточний стан справ і не зближуватися ані з ЄС, ані з МС. 6% не визначилися зі своєю позицією щодо зовнішньополітичного курсу України. Мабуть, такі тенденції будуть характерні в найближчий час для усієї України за відповідного інформаційного забезпечення євроінтеграції.

Аналітики дослідження зазначають, що найбільший відсоток підтримки інтеграції в ЄС у людей віком до 35 років (88%), найменш прихильно до євроінтеграції ставляться пенсіонери (60%). Серед представників різних професій найбільше курс на євроінтеграцію підтримують студенти (90%), приватні підприємці (81%) та офісні працівники (78%) (<http://www.unian.ua/print/592462> 29.08.2013). Ще дві-три торговельні війни Росії з Україною – і прибічники євроазійської інтеграції залишаться тільки серед пенсіонерів з-поміж партійних і державних чиновників часів СРСР.

Але і сьогодні перспективи Митного союзу дуже туманні. Торговельні і «калійні» війни між Білоруссю і Росією, антиросійська орієнтація Казахстану* ставить знак запитання над долею МС.

Соціальне напруження суспільства зумовлене не тільки економічними негараздами і неналежним соціальним захистом населення, а й ще ціннісною розколотістю суспільства, браком національної солідарності регіонів, які існують як об'єктивно, так і роздмухуються провладними силами суб'єктивно. Наприклад, питання другої державної мови за актуальністю давно вже знаходиться в третьому десятку життєвих проблем і цікавить лише 6-7% населення.

* Майже усі аналітики і чиновники Казахстану заявляють, що Митний союз дав тільки зростання цін і експансію російського капіталу.

Представники ж ПАРТІЇ РЕГІОНІВ разом з комуністами весь час спекулюють на цій проблемі, підвищуючи соціальний градус напруженості в суспільстві. Виникає підозра, що це питання використовується для відволікання уваги суспільства від кричущих економічних і соціальних проблем.

Суспільство і держава дедалі частіше розглядаються як «недружні сусіди». Якщо суспільство не довіряє інститутам влади, в тому числі правоохоронним органам, то це свідчить, що інститути влади служать владним елітам і собі, а не суспільству. Це дуже гостра проблема країни, без розв'язання якої не можливий прогресивний розвиток ані держави, ані суспільства. Що вже говорити про гармонізацію їх взаємодій.

Чи не говорить це, що вже назрів незворотний рух до конфлікту суспільства і держави за прикладом подій в арабських країнах, коли в конфлікт змушені втручатися армія або зовнішні сили?

Поки що можемо констатувати, що український народ не задоволений ходом історичних подій! Може, народ сам винний у цьому? Частково так. Він обирає таку владу і несе соціальну відповідальність як за свій вибір, так і за свавілля обраної влади. Але обрана влада звично обдурює народ обіцянками, які не виконує. Отже, головна провина лягає на владу, яка маніпулює народом, обдурює його.

Наведемо декілька прикладів. Народ України, в переважній більшості, зрозумів, що з Росією вести будь-які переговори даремно. Вона виконує ті договори, які нав'язала сама і які їй вигідно. Усі домовленості з інтеграції виробництв розриваються без пояснення причин. Обмеження на торгівлю вводяться під будь-яким приводом. А український уряд нічого не чує і не бачить, заявляючи, «що усе нормально», що колись Україна звернеться до суду і т.д. Дивна позиція.

Що таке природна інтеграція? Це коли наявний сильний, розвинений центр, до якого тягнуться сусіди, об'єднання з яким дозволяє досягти чітко визначених переваг. Чи може бути таким центром Росія? Економіка цієї країни розвалена і тримається на хижацькій експлуатації природних ресурсів, які не безкінечні. Технології і наука відсталі. Правове поле тримається на свавіллі. Слабка країна, її такою зробили. Ядерна зброя не є ознакою прогресу. КНДР теж має ядерну зброю, але частині громадян не дає померти від голоду

тільки міжнародна допомога. Який сенс тягнутися до відсталого Росії? Нормальні торговельні відносини – єдиний вихід у співпраці з нею. Експорт застарілої продукції до неї тільки стримує модернізацію української промисловості. Залишається єдиний шлях інтеграції – «викручувати руки» різними засобами меншим країнам. З допомогою торговельних війн, через розриви угод, підняття цін і т.д. Робити усе, щоб загнати сусідів у «єдиний простір деградації».

Владі варто звернути увагу на те, що в Україні формується «передпомаранчевий» настрій. Причому він викликаний не стільки діяльністю опозиції, скільки діями самої влади. Тому зростає рівень недовіри з боку суспільства до усіх інститутів влади. Ми вже наголошували, що спостерігається висока недовіра до законодавчої і виконавчої влади. Але, як заявляють соціологи, різко зріс рівень недовіри, порівняно з 2004 роком, до правоохоронних органів. Так, у травні 2013 року прокуратурі не довіряло – 64%, міліції – 70%, судам – 72%. Це ж треба так «розігріти» суспільство, що воно не має надію на правоохоронні органи (ONLINE експрес, 16.07.2013).

У той же час, зростають загальні протестні настрої в суспільстві. 25% населення засвідчили намір особисто брати участь у протестних акціях (9% обов'язково, 16% – найімовірніше). Порівняно з жовтнем 2012 року, це більше 5%. Значно зменшилася кількість тих, хто точно не збирається протестувати – з 51% до 36%. (<http://www.expres.ua/main/2013/07/16/90413-ukrayini-peredpomaranchevyu-nastriy> 26/08/2013)

Політичний аналіз соціологічних даних свідчить, що це дуже високий рівень протестних настроїв, близький до революційної ситуації. Цей відсоток, готовий взяти участь у будь-яких протестних акціях, становить близько 35%.

Варто звернути увагу ще на одну характеристику держави, яка дуже непокоїть суспільство. В радянські часи пропаганді (не будемо аналізувати засоби) вдалося нав'язати суспільству думку, що держава і КПРС діють в інтересах суспільства. За більш ніж двадцять років існування пострадянських держав населення зрозуміло, що і в радянські часи, і нині держава, політики, чиновники не думають про їх інтереси, а тепер впевнені, що політики і чиновники захищають інтереси олігархічних кланів, вони корумповані і лицемірні.

Варто зазначити, що в липні–вересні 2013 року аналіз соціологічних досліджень і контент-аналіз ЗМІ зафіксували факт деякого зростання рейтингу Президента України. Причинами цього

була його більш чітка євроінтеграційна позиція і патріотичні заяви на тлі російського економічного і політичного тиску. Засоби масової інформації більш активно розкручували тезу, що Росія живе не за законами, а за поняттями. Усе, що вигідно російським олігархам, владі, порушуючи закони, міжнародні угоди, у них втілюється в життя. ЗМІ здобули більшу свободу для критики влади Росії. Як наслідок, імідж влади Росії і особисто В.Путіна в Україні впали, дії Росії щодо України розцінюються як ворожі. Така ситуація призведе до різкого зниження впливу Росії на виборчі процеси в Україні, до погіршення шансів будь-якого проросійського кандидата в Президенти України.

Так, суспільне здоров'я нашої держави дещо покращилося, внутрішньополітична солідарність суспільства зміцнилася (якщо «п'ята колона» не здійснить нові провокації – в образі «колісниченків», «медведчуків», «симоненків», «вітренків» та інших). Але відчуття недовіри до держави і політиків так швидко не проходить. Тим більше, що безвідповідальний сержант міліції, чиновник, суддя, депутат – це обличчя держави.

Законні канали впливу суспільства на владу, державу мало-ефективні, тому маси дедалі ширше застосовують позазаконні засоби. Чи буде держава сама провокувати суспільство на це, покаже час.

Але вже настав час подолати загальну атмосферу розчарування, економічну політику виживання поміняти на політику економічного зростання, повернутись обличчям до національної ідеї, політикам перестати, мов лахміття, роздирати тіло нації, держава має стати органом суспільства і працювати на позитивні зміни, а не відриватися від суспільства, як гоголівський «ніс» від організму, і функціонувати незалежно.

Громадяни мають багато можливостей впливати на хід подій у державі – це і вибори, суспільна активність, тиск на депутатів і виконавчу владу. Головне – подолати байдужість, пасивність. Необхідно об'єднуватися в групи. Голос групи гучніший. Також окремий громадянин з підтримкою групи має більше шансів захистити особисті і суспільні інтереси.

Громадські організації можуть організувати масові акції навколо індивідуальних і групових ініціатив, вступати в діалог з органами влади і впливати на прийняття рішень.

У той же час, в Україні спостерігаємо проблему комунікації між громадянським суспільством і органами влади. Переважна частина рішень влади, зокрема маніпуляційних, готується в закритому режимі, без урахування законів, санітарно-технічних норм і т.д. Така практика веде до соціальних конфліктів, заворушень і т.д. Потрібні взаємна повага суспільства і держави, виконання законів з обох боків, шанування традицій і норм способу життя.

Таким чином, протистояння суспільства і влади можна зняти тільки з ініціативи двох сторін. Заслугою демократії, власне, і є високий рівень політичної активності мас, скерованої на регулювання прийняття рішень владою. Діалогічна активність збільшує стійкість політичної системи, стихійна протестна активність розхитує її.

Окремо варто охарактеризувати поведінку силових структур, які не реагують навіть на позаправові дії мас. Якщо вони перейдуть межі легітимного насилля, то і самі втратять легітимність в очах суспільства, що призведе до ескалації конфліктів.

Влада вважає, що вона повинна завжди вести суспільство. Це помилка. Іноді суспільство вказує владі, що слід робити.

Вивчення проблеми впливу суспільства на діяльність державних інституцій показало:

- У суспільстві на ґрунті загального незадоволення станом справ визріває вимога: змусити владу, політиків і чиновників працювати на загальне суспільне благо. І взагалі, треба повернути відчужену державу суспільству, повернути державі нормальні функції – захист інтересів суспільства і громадянина.

- Держава не отримувала божественного або природного права панувати над суспільством, слідкувати за свободами громадянських організацій і громадян. Тільки сам народ через Конституцію доручає державі зберігати законність і мораль у розумних межах. Ніхто не має права посягати на суверенітет народу, забороняти любити свою країну і націю.

- І від влади, і від опозиції суспільство має право вимагати поведінки, обумовленої Конституцією і національними інтересами. Хто не поважає ці принципи, має право обрати собі іншу країну проживання.

- Сьогодні для українських псевдоеліт суспільство перетворилося в соціальний простір для полювання за будь-якими благами з допомогою держави, а народ, у більшості, є жертвою цього полювання.